

Leylan
Dipnot Yayınları'ndan

gazete duvar
kitaP.

SAYI: 92 YIL: 2

Dünyanın 'sırrı'na kazı: Göbekli Tepe

4

Kaşifi Göbekli Tepe'de ne buldu?

13

Luckert'in Göbekli Tepe'de dinsel metin arayışı

Soner Sert

19

Selahattin Demirtaş'tan ilk roman: Leylan

21

Uygarlığın ana rahmi

Okan Çil

27

Mehmet Mahsum Oral: Yürümeğin barbarın şifasıdır

Anıl Mert Özsoy

Sayı: 92 | Ocak 2020

Yayın Sahibi**AND Gazetecilik ve Yayıncılık,****San. ve Tic. A.Ş. adına**

Vedat Zencir

Genel Yayın Yönetmeni

Ali Duran Topuz

İcra Kurulu Başkanı ve**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü**

Ömer Araz

Yazı İşleri Müdürü

Cennet Sepetci / Anıl Mert Özsoy

Katkıda BulunanlarBarış Avşar, Soner Sert, Okan Çil, Anıl
Mert Özsoy**Yönetim Yeri:**

Maslak Mahallesi Ahi Evran Cad.

Nazmi Akbacı İş Merkezi 233-234

Sarıyer/İstanbul

Santral (212) 3463601, Faks (212)

3463635

e-mail: info@gazeteduvar.com.tr

Duvar Kitap'ta yayımlanan yazı,

haber ve fotoğrafların her türlü telif

hakkı AND Gazetecilik ve Yayıncılık

Sanayi ve Ticaret A.Ş.'ye aittir. İzin

alınmadan, kaynak gösterilmeden ve

link verilmeden iktibas edilemez.

Merhaba,

Bu hafta tüm dünyanın merakla takip ettiği Göbekli Tepe'yi ele alan kitapları odağımıza aldık.

"Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe" kitabında Alman arkeolog Klaus Schmidt ömrünü adadığı Neolitik döneme ait yapılar topluluğunu anlatır. Bir yerleşim merkezi olmayan bu yerin 'sırrı' neydi? Burayı yapanlar kimlerdi ve nasıl çalışmışlardı? Ortaya çıkarılanlar geçmişe dair hangi bilgilerin değişmesine ya da yeniden gözden geçirilmesine neden olmalı? Sorularına ve daha fazlasına kendi yanıtlarını verir... Barış Avşar yazdı.

Karl W. Luckert, Göbekli Tepe'nin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşantısından yola çıkarak dinsel bir okuma yapar. Şüphesiz bunda belirleyici olan, yazarın fikirlerini etkileyen öge, Göbekli Tepe'deki buluntular sonrası National Geographic'in 2011 Haziranı'nda bu yeri "Dinin Doğduğu Yer" olarak duyurmasıdır. Yazar, araştırmaları sonrası bu hususa şöyle yaklaşır: Öncelikle, Göbekli Tepe'de gerçekleşen avcı âlemindeki yuvarlak tören platformlarının erkekler tarafından ve erkekler için inşa edildiğini söyler. Çocukların ve kadınların gir(e)mediği bu ortamı, ataerkil yetiştirme tarzının veya teolojik cinsiyet ayrımının etkisinde kalmış olabilecek bir din tarihçisinin görüşü olarak değil, kadınlar tarafından kurulmuş olabilecek dinler konusunda kapsamlı araştırmalar yapmış bir din tarihçisi sanıyla açıklamaya çalışır. Soner Sert inceledi...

Şanlıurfa'nın yaklaşık 22 km uzağında, Örencik köyü yakınlarında bulunan Göbekli Tepe'yi bu kadar ilginç kılan nedir peki? Neden tarihsel, antropolojik okumalarımızı zorlayacak sorularla karşılaştık onunla beraber. Peki ya keşfedilme serüveninde neler yaşandı? Okan Çil'in kaleminden...

Mehmet Mahsum Oral'ın son kitabı Barbarlarla Beklerken, Everest Yayınları tarafından yayımlandı.

Oral'la, anlatıyı ve 'barbarlar'ı konuştuk.

HDP eski Eş Genel Başkanı Selahattin Demirtaş'ın cezaevinde kaleme aldığı Leylan isimli romanı 22 Ocak'ta Dipnot Yayınları etiketiyle okurla buluşacak.

Marifet iltifata tabidir. İyi okumalar

Anıl Mert Özsoy

Kaşifi Göbekli Tepe'de ne buldu?

“Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe” kitabında Alman arkeolog Klaus Schmidt ömrünü adadığı Neolitik döneme ait yapılar topluluğunu anlatır. Bir yerleşim merkezi olmayan bu yerin 'sırrı' neydi? Burayı yapanlar kimlerdi ve nasıl çalışmışlardı? Ortaya çıkarılanlar geçmişe dair hangi bilgilerin değişmesine ya da yeniden gözden geçirilmesine neden olmalı? Sorularına ve daha fazlasına kendi yanıtlarını verir...

Bariş Avşar

“

Erken yaşta ve aslına bakarsanız tam da sıra büyük keşfini hem kazmaya devam edip hem de artık epeyce veri toplamış olarak anlatmaya gelmişken hayata veda eden Schmidt, yine de Göbekli Tepe’de bulduklarını bir kitapla bize ulaştırma şansını yakaladı.

Alman arkeolog Klaus Schmidt, Göbekli Tepe’yi 1995 yılında kazmaya başladığında, Yıldız Ailesi’nin tarla olarak kullandığı arazinin altında ne olduğuna dair sınırlı ipucu vardı. Bunların önemli bölümü toprağın işlenmesi sırasında rastlanılan taş objelerdi: Tarih topraktan fıskırıyordu!

Göbekli Tepe yapılarının planında ortada iki dikilitaş yer alıyordu. Bunlara yukarıdan bakıldığında ‘H’ şekli ortaya çıkıyordu. Çevrelerinde ise diğer dikilitaşlar daire şeklinde yerleştirilmişti.

Bölgenin, insanlığın çok eski merkezlerinden biri olduğu elbette biliniyordu. Farklı medeniyetlere ev sahipliği yapmış, farklı dinler açısından önem taşıyan ve bugün de mutfağı, müziği ve folkloruyla önemli bir merkez...

Ancak Schmidt ve ekibinin yıllar içerisinde ortaya çıkardıkları sonuçlar her şeyi çok daha eskiye götürüyordu. Bilinenden çok daha eskiye...

Erken yaşta ve aslına bakarsanız tam da sıra büyük keşfini hem kazmaya devam edip hem de artık epeyce veri toplamış olarak anlatmaya gelmişken hayata veda eden Schmidt, yine de Göbekli Tepe’de bulduklarını bir kitapla bize ulaştırma şansını yakaladı. “Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı Göbekli Tepe/En Eski Tapınağı Yapanlar” isimli kitabında önemli bölümü halen toprak altında bulunan ve geçmişe dair bilgilerimizi tekrar tekrar gözden geçirmemizi sağlayacak büyük bir arkeolojik keşfi, keşfedenin gözünden anlatıyordu.

İnsanın tarımı, hayvancılığı, ev yapmayı ve ‘insan’ olmasını sağlayan başka pek çok şeyi öğrendiği,

günümüzden 13 bin yıl önce başlayıp M.Ö. 8. binden itibaren gelişimini tamamlayan 'Neolitik Çağ'a ilişkin güney Anadolu, kuzey Mezopotamya, Filistin ve Suriye'nin de içinde bulunduğu bölgede 1950'lerden itibaren 400 kadar kazı yapılmıştı. Ancak bunların arasında 'anlamlandırmanın' en güç olduğu yer herhalde Göbekli Tepe'ydi. Üstelik burası bir yerleşim merkezi de değildi.

Schmidt, Türkçesi Rüstem Aslan'ın çevirisi ile Arkeoloji ve Sanat Yayınları tarafından 2007'de yayınlanan kitabında bize öncelikle 23 farklı noktada 200 kadar oldukları belirlenen 'T' ve 'L' biçimli dikilitaşlarla, en yakın su kaynağından 5 km. uzakta ve henüz tarımın başlamadığı 12 bin yıl öncesinde nasıl olup da bir dizi 'yapı' inşa edilebildiğini anlatır.

Soldaki rekonstrüksiyon ve fotoğraf Nevalı Çori'de insan başı taşıyan kuşları gösteriyor. Sağdaki fotoğraf da Göbekli Tepe'den benzer bir düzenlemeyi gösteriyor...

NASIL TAŞINDI BU TAŞLAR?

Göbekli Tepe yakınındaki taş ocaklarından çıkarılan, işlenen ve taşınıp devasa bir inşa faaliyetinin içine katılan taşların bazılarının boyu 7 metreye, ağırlıkları 50 tona kadar ulaşmaktadır. Sadece bu yanıyla bile bugün de hakkında mistik, dini ve milliyetçi (evet 'millet' kavramının ortaya çıkmasından 12 bin yıl önceye ait bir arkeolojik keşfin bile 'milliyetçi' açıklamalarla izah edilmeye çalışıldığı zamanlardayız!) değerlendirmeler yapılan Göbekli Tepe'yi öncelikle 'insan boyu' hizasına çeker kitabında yazar. 'Uzaylı' ya da 'ilahi' güçlerin eseri değildir söz konusu olan: Paskalya Adaları'nda bulunan ve M.S. 900-1000 arasına tarihlenen dev heykellerin, benzeri koşullarda nasıl taşındığını anlatır. Yapılan araştırmalar dünyaca ünlü ve her biri yaklaşık 100 ton ağırlığında olan bu heykellerin bir tekinin taşınması için 500-700 kişinin (bazı basit kaldıraç mekanizmalarını da kullanarak) çalışması gerektiği ortaya çıkmıştır. Burada bir takım üstün yeteneklere/teknolojiye sahip uzaylıların varlığından daha çok şaşırmanız gereken bir gerçek vardır: İnsanın 12 bin yıl öncesinde ulaştığı örgütlü hareket etme gücü ve organizasyon yeteneği. Göbekli Tepe'nin ele verdiği en büyük sır bizce budur!

Elbette bu sonuç bizi yeni sorularla karşı karşıya bırakıyordu. Henüz tarımın başlamadığı, hayvanların evcilleştirilmediği bir çağda avcı/toplayıcı insan toplulukları Göbekli Tepe'yi hangi motivasyonla yapabilmişlerdi?

Schmidt'e göre, Harran Ovası'nın kuzey sınırlarındaki bir tepede, bir 'dilek ağacı'nın altında kazılıp ortaya çıkarılmayı bekleyen bu yapılar topluluğu

Schmidt'e göre,
Harran Ovası'nın
kuzey sınırlarındaki
bir tepede, bir
'dilek ağacı'nın
altında kazılıp
ortaya çıkarılmayı
bekleyen bu yapılar
topluluğu bir tür
kutsal alan/tapınaktı.
Dikilitaşların üzerinde
yer alan hayvanların
hepsi erkek ve avcıydı.
Güçleri ve inatçılıkları
ile insan avcılar için
'örnek' hayvanlar
yani...

bir tür kutsal alan/tapınaktı. Dikilitaşların üzerinde yer alan hayvanların hepsi erkek ve avcıydı. Güçleri ve inatçılıkları ile insan avcılar için 'örnek' hayvanlar yani... İşte Göbekli Tepe'yi kuranlar doğada her zaman karşısına çıkan bu etkileyici avcılar, 'insanı' temsil eden dikilitaşların üzerine düzenli kompozisyonlarla resmetmişlerdi. Bütün taşlarda hangi hayvanın nerede ve nasıl işleneceği net bir şekilde planlanmıştı. Belli ki bu planlamanın da bir 'anlamı' vardı ve ustalıkla bir görsel anlatım söz konusuydu.

Peki bunu neden yapıyorlardı? Yazarın üzerinde durduğu en güçlü ihtimal 'ölülerine saygılarını göstermek ve onları sonraki hayatlarına uğurlamak için'di... Söz konusu uğurlama Neolitik dönem yerleşimlerinde bulunanlardan hareketle anlatırsak şöyle oluyordu: Ölen -böyle ayrıntılı bir töreni hak etmiş olmak için büyük bir avcı ya da şaman vb. olması muhtemel- kişi, kuşların rahatça ulaşabilecekleri bir yüksekliğe bırakılıyordu. Daha sonra da kuşlar tarafından parça parça 'hayat sonrası'na taşınıyordu. Nitekim Göbekli Tepe'nin hemen kuzeybatısında yer alan ve dönem olarak daha sonraya tarihlenen Nevalı Çori yerleşimindeki "insan başlarını alıp giden kuş" betimlemelerini anımsatan tasvirler Göbekli Tepe'de de vardı. Göbekli Tepe'den yaklaşık 4 bin yıl sonraya tarihlenen Çatalhöyük'te de insanların ölülerini akbaba, kuzgun gibi leş yiyen kuşlara teslim ettikleri biliniyor. Ve Göbekli Tepe'deki dikilitaşların amacı belki de bu kuşlar için gerekli 'yüksekliği' sağlamaktı?

Göbekli Tepe'de çok sayıda hayvan iskeleti bulundu ancak bunların hiçbirinin kafatası kemiği yoktu. İnsan kemikleri ise araziye yayılmış haldeydi ve az sayıdaydı. Acaba 12 bin yıl önceki insanlar buraya gerçekten sadece 'bazı' ölülerini mi getiri-

“

Göbekli Tepe'de çok sayıda hayvan iskeleti bulundu ancak bunların hiçbirinin kafatası kemiği yoktu. İnsan kemikleri ise araziye yayılmış haldeydi ve az sayıdaydı. Acaba 12 bin yıl önceki insanlar buraya gerçekten sadece 'bazı' ölülerini mi getiriyordu? Lider? Şaman? En iyi avcı? En iyi taş kırıcı? En iyi sanatçı? Sanatçının hak ettiği değeri gördüğü yer Göbekli Tepe miydi gerçekten?

“

Schmidt'in Göbekli Tepe'de gördükleriyle devam edelim... Çözülemeyen sembollerden 'H' ve onun 90 derece döndürülmüş haliyle 'ters H' şekilleri, hayvanlarla iç içe olarak görülür. Hiyeroglifi andıran düzenlemelerde altı ayaklı, böceğe benzer, şişman antenli üçgen kafası olan bir hayvan, yılanlar ve bir koyun yer alır örneğin.

yordu? Lider? Şaman? En iyi avcı? En iyi taş kırıcı? En iyi sanatçı? Sanatçının hak ettiği değeri gördüğü yer Göbekli Tepe miydi gerçekten? Klaus Schmidt bulunan sanatsal kompozisyonları yorumlarken bunların o zamanın insanları için 'oyun' amaçlı da olabildiğini unutmamamızı söylüyor: Tüm bu ritüeller, dikilitaşlar, hayvan kabartmaları, ölü uğurlamaları 'avcı' insanın hayat oyununun bir parçasıydı. Ve o oyun için avcı toplayıcıların nasıl kuralları olduğu konusunda halen çok az fikrimiz var.

'TURNA' OLAN İNSANLAR...

Kazıların devam ettiği ve yazarın başkanlığını yaptığı dönemde ortaya çıkarılan dört ana yapı A, B, C ve D olarak isimlendirilmişti. Bunları oluşturan dikilitaşlar çıkarılış sırasına göre numaralandırılmıştı. D yapısının çevre duvarı içinde bulunan Dikilitaş 33'ü gördüğünde Schmidt'in aklına, eski Mısır hiyeroglifleri geldi. O da duvar içinde yer alan 10 kadar dikilitaştan biriydi ancak üzerine Schmidt'in dizlerinin şekli nedeniyle 'insan ayaklarına' benzettiği turna kuşlarının kabartmaları yapılmıştı. İlk bakışta turna kuşu maskesi takmış şamanlar gibi de görülebilecek bu sahne yazara göre farklı bir durumu anlatıyordu. Ona göre bunlar, "dans ederek turnaya dönüştüğüne inanılan" kişilerdi.

Schmidt'in Göbekli Tepe'de gördükleriyle devam edelim... Çözülemeyen sembollerden 'H' ve onun 90 derece döndürülmüş haliyle 'ters H' şekilleri, hayvanlarla iç içe olarak görülür. Hiyeroglifi andıran düzenlemelerde altı ayaklı, böceğe benzer, şişman antenli üçgen kafası olan bir hayvan, yılanlar ve bir koyun yer alır örneğin. Koyun ilk bakışta güçlü avcı sembollerine uymaz görünür ancak bu kadar düz bir okuma yapmamıza engel olacak çok

eski bir inanışı hatırlatır yazar: Keçi cin ya da günahkar keçi. Kim bilir belki de Yunan mitolojisinin ünlü figürü Pan'ın atasına bakmaktayızdır!

Klaus Schmidt kitabında, M.Ö. 9-10. bin yıllarında Dicle ile Fırat arasındaki geniş bir alanda, bir 'sembol sistemi' bulunduğunu söyler ve bu sembollerin taşıdığı anlamları henüz bilemesek de eski dönem insanları tarafından bir 'kültürel bellek deposu'nun araçları olarak taşındıkları öneme vurgu yapar. Bu sembollerden hareketle de belli 'ihtimaller'e işaret eder.

Ancak Göbekli Tepe ile kendisinden sonra ortaya çıkan dinler arasında doğrudan bağlantılar kurmaya çalışmanın tehlikeli olduğunu da belirtir. Kudüs kazılarında ortaya çıkarılanlara ilişkin İncil'den hareket edilerek yapılan yanlış değerlendirmeleri de hatırlatarak...

Bundan sonradır ki 'gökyüzü'ne bakar... Göbekli Tepe'de bulunduğu dört yapı arasında en etkileyici sembollerin yer aldığı dikilitaşlara sahip olan D Yapısı'nın merkezinde de diğerlerinde olduğu gibi iki dikilitaş vardır. Çevre duvarı ile birlikte uzanan on iki dikilitaştan oluşan yapının yönü güneye bakar. Bu da 21 Aralık kış gün dönümünde (sonrasında Zodyak yıldız kuşağı içinden '12 burç' ve bağlantılı olarak bütün bir 'astroloji' külliyatının çıkarılacağı) Orion ve Sirius takımyıldızlarını gözlemleyebilmek için elverişlidir. Dikilitaşlarda yer alan 'ay ve güneş' sembolleri gökyüzü gözleminin etkisini gösterir. Ayrıca bu, Göbekli Tepe'deki 'mucize' değildir ama bu bölgeyi de etkisi altına alan Hititlerin 12 tanrısı, Uzak Asya halklarının 12 Hayvanlı Takvimi, Yunan mitolojisindeki 12 Olimposlu tanrı, Yahudiliğin 12 kabilesi, Hint mitolojisindeki 12 ay-12 sütun, İsa'nın 12 havarisi şek-

“

Bundan sonradır ki 'gökyüzü'ne bakar... Göbekli Tepe'de bulunduğu dört yapı arasında en etkileyici sembollerin yer aldığı dikilitaşlara sahip olan D Yapısı'nın merkezinde de diğerlerinde olduğu gibi iki dikilitaş vardır. Çevre duvarı ile birlikte uzanan on iki dikilitaştan oluşan yapının yönü güneye bakar. Bu da 21 Aralık kış gün dönümünde Orion ve Sirius takımyıldızlarını gözlemleyebilmek için elverişlidir.

Schmidt'e protesto graffitilerini hatırlatan çizim.

linde uzayıp giden 12'ler çakışması, 'din'in başlangıcına ilişkin bir 'ortak havuz'a işaret edebilir mi? Göbekli Tepe dinin ilk kez 'kurumsallaştığı' merkez/merkezlerden biri miydi?

Göbekli Tepe'deki havyan figürlerinin 'avcı ve erkek' olduğunu belirtmiştik. Hatta bazılarında erkeklik organı da açıkça gösterilir. Avcı-toplayıcı topluluk, zor koşullarda yaşamaya çalışırken 'hakim cinsiyet' tercihini yapmış görünmektedir. Bir kadının ilk kez açıkça gösterimine ise 'Aslanlı Dikilitaş Yapısı' üzerinde rastlanır. Taşa kazınarak yapılan resimde kadınlık organı abartılı şekilde vurgulu ve sanki cinsel birleşmeye hazır durumda gösterilmiştir. İşte 30 cm. yüksekliğinde Göbekli Tepe'nin son dönemine ait olduğu anlaşılan bu çizim, belki de bize bu yapıların

inşa edilmesine neden olan dönemin sonunu anlatır. Yaklaşık bin yıl kullanılan Göbekli Tepe daha sonra yine insanlar tarafından taş ve toprakla kapatılmıştır. Göbekli Tepe'de bu kadın resmine benzeyen çok az bezeme vardır. Ve Schmidt'e göre söz konusu kazıma resim, daha çok bugünkü muhalif graffitileri hatırlatmaktadır. Bu resmi, üstelik yapının tam da ortasına bir kadının mı yoksa bir erkeğin mi çizdiğini bilemesek de, yazar bize bunun avcı-toplayıcı ve 'erkek' toplulukların tarım toplumuna ve dolayısıyla kadının daha önemli olduğu yeni bir toplumsal düzene geçişine işaret ediyor olabileceğini söyler. Nitekim Anadolu'da Kibele/ana tanrıça figürlerinin öncülleri olarak değerlendirilen objelerin ortaya çıkışı da yine Göbekli Tepe sonrası dönemde söz konusu olur.

Ancak yine de Göbekli Tepe’de görülen düzenin hemen ortadan kalkmadığını biliyoruz. Etkileri sonraki 5 bin yıl boyunca Anadolu, Ege ve Avrupa’daki medeniyetler arasında farklı şekillerde takip edilebilir. Hatta İspanya’daki Menorca adasında bulunan T şekilli dikilitaşlar Göbekli Tepe’dekilere de çok benzer. Fakat artık üstlerinde hiçbir sembol görülmez...

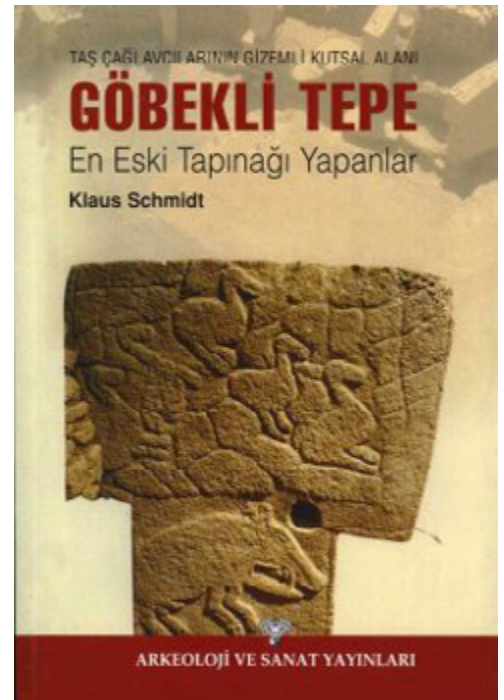
GÖBEKLİ TEPE ‘TAPINAK’ MIYDI?

Schmidt’in Göbekli Tepe’ye ‘tapınak’ demesini tartışarak bitirelim. Yazar yapıların inşa edildiği yaklaşık 12 bin yıl öncesinde, yani Paleolitik dönemle Neolitik döneme geçiş anında, insanların artık ‘dini bir organizasyona’ sahip olduğunun kanıtlanabilmesi için ‘mezarlar’ bulunması gerektiğini düşünüyordu. Çünkü gömüt hediyeleri ile defnedilmiş bir cenazenin ‘ruhsal bir arka planı’ olmaması güçtü.

Fakat işte inşa faaliyetini yürütenlerin tükettiği anlaşılan çok sayıda hayvan kalıntısı arasında insan kemikleri oldukça az, dağınık ve ‘defin bütünlüğü’ göstermeyecek haldeydi. Ortada bir ‘inanış’ olduğuna dair çok işaret vardı ancak bunları tarih öncesine ilişkin bilgilerimizle anlamlandırarak ‘son ve en önemli parça’ eksikti.

Yine de Schmidt bu fikrin peşinde sürüklenip gitmedi. O her şeyden önce Göbekli Tepe gibi bir ‘hal-kayı’ tespit edip ortaya çıkardı ve insanlığa sundu.

Şüphe yok ki Göbekli Tepe insanın avcı-toplayıcılıktan kurtularak yerleşik hayata geçmesi öncesindeki önemli bir duraktı. Ancak hakkında öğrenilecek daha çok şey var. Tabii kazılar devam edebildiği ve (muhtemelen önümüzdeki 50 yıl içerisinde) sona erdirilebildiği koşullarda...

Taş Çağı Avcılarının Gizemli Kutsal Alanı GÖBEKLİ TEPE - En Eski Tapınağı Yapanlar, Klaus Schmidt, Çev.: Rüstem Arslan, 316 syf., Arkeoloji Sanat Yayınları, 2007.

Luckert'in Göbekli Tepe'de dinsel metin arayışı

Karl W. Luckert, Göbekli Tepe'nin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşantısından yola çıkarak dinsel bir okuma yapar. Şüphesiz bunda belirleyici olan, yazarın fikirlerini etkileyen öge, Göbekli Tepe'deki buluntular sonrası National Geographic'in 2011 Haziranı'nda bu yeri "Dinin Doğduğu Yer" olarak duyurmasıdır. Yazar, araştırmaları sonrası bu hususa şöyle yaklaşır: Öncelikle, Göbekli Tepe'de gerçekleşen avcı âlemindeki yuvarlak tören platformlarının erkekler tarafından ve erkekler için inşa edildiğini söyler. Çocukların ve kadınların gir(e)mediği bu ortamı, ataerkil yetiştirme tarzının veya teolojik cinsiyet ayrımının etkisinde kalmış olabilecek bir din tarihçisinin görüşü olarak değil, kadınlar tarafından kurulmuş olabilecek dinler konusunda kapsamlı araştırmalar yapmış bir din tarihçisi sanıyla açıklamaya çalışır.

Soner Sert

Missouri State Üniversitesi'nden dinler tarihi profesörü unvanıyla emekli olan, 1960 senesinden itibaren Eski Mısır, Antik Amerika ve Malezya dinleri üzerine araştırma yapan Karl W. Luckert'in Göbekli Tepe'ye ilgisi, alanda çalışmalar yapan Göbekli Tepe'nin merhum kazı başkanı Klaus Schmidt'in yazılarına denk gelmesiyle başlar. Etnoloji alanında uğraş verirken rastladığı taş devri uygarlıklarına dair geniş bir bilgi birikimi edinen Luckert, bu alandaki deneyimini Göbekli Tepe'deki arkeolojik bulgular üzerinde kullanmak için 27 Eylül 2011 tarihinde bölgeye ilk kez ayak basar. 2 ve 6 Ekim 2011'de Göbekli Tepe'ye bir kere daha ziyaret gerçekleştirir. Bir dinler profesörü olduğu için, "Baştan itibaren ihtiyatlı olmaya ve dinle bir bağlantının söz konusu olduğunu a priori varsaymamaya çalışmıştım..." diyerek görüşünü açıklayan Profesör Luckert, bulguların üzerinden sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal tanımlamalar yapmaya girişir. Ancak temel niyeti, bu bulgulardan yola çıkarak dinsel bir okuma yapmak, (günümüze) var kalan imajları temsiliyet hususundan yola çıkarak açıklamaya çalışmaktır.

GÖBEKLİ TEPE'DEKİ İNSANLAR: MADENCİ VE ALET İMALATÇISI...

Ona göre, Göbekli Tepe'yi kuran insanlar, bu dağa çakmaktaşı çıkarmak için gelmiştir. Çatallı ve sert tahtadan olduğunu düşündüğü kazmalarla, düzensiz kireçtaşı plakalarından oluşan dik yamaçların altını oyan atalarımızın amacını, kuvarsit "çakmaktaşı yumurtaları" bulmaya çalışmak olarak yorumlar. Bu çabayı, insanın doğayla (ve dolayısıyla hayvanla) olan "savaşımına" karşı, güçlenme uğraşları olarak görür. Ona göre Göbekli Tepe insanları, silahlarının doğal yırtıcıların dişlerinden, pençelerinden ve gagalarından daha iyi olması gerektiğini düşünüyordu.

“

Ona göre, Göbekli Tepe'yi kuran insanlar, bu dağa çakmaktaşı çıkarmak için gelmiştir. Çatallı ve sert tahtadan olduğunu düşündüğü kazmalarla, düzensiz kireçtaşı plakalarından oluşan dik yamaçların altını oyan atalarımızın amacını, kuvarsit "çakmaktaşı yumurtaları" bulmaya çalışmak olarak yorumlar.

“

Yazar bu sosyal ve ekonomik ritüellerin bozulmasını ve Göbekli Tepe’de yaşayan insanların yaşamının altüst olmasını ise pek çok etkene bağlayarak açıklar. Öncelikle, buzul çağının sonundaki Neolitik kültür döneminde iklimin kısmi de olsa ılımanlaşmasını, çevre şartlarının insanlar ve hayvanlar için giderek düzelmesini olumlar...

Aslanların, ayıların, kurtların ve insanlardan belirli bir mesafe uzaklıkta kalmayı öğrenmesi gereken diğer hayvanların yenilmesi gerekiyordu. Yazar, bu noktada bir şeyin daha altını çizer: Her ne kadar kanıtlanmadıysa ve bundan sonra kanıtlanması da büyük ihtimalle imkânsızsa da, Göbekli Tepe’nin taş kabartmalarında gördüğümüz yılanlarla aşinalık, bu avcılarının engerek yılanlarını, örümcekleri, akrepleri ve diğer zehirli hayvanları yakalayıp zehirlerini “sağmayı” bildiklerini, hatta zehirli bitkilerden nasıl yararlanacaklarını bildiklerini akla getirir. Luckert’e göre, mızrak ve ok uçlarını zehre bulamak, Göbekli Tepe insanların yaraladıkları hayvanları takip edip bulma süresini ciddi düzeyde kısaltmıştır. Dönem, avcılığın egemen olduğu ve yazarın deyimiyle, katil atalarımızın, karnını doyurmak için periyodik aralıklarla hayvanları öldürdüğü tarihe tekabül eder. Yazar da Göbekli Tepe halkının, sosyoekonomik tanımlamasını şu sözlerle yapar: Göbekli Tepe’deki insanlar madenci ve alet imalatçısıydı; kendileri için çalışırlardı ve geçiş dönemindeki avcı-toplayıcı toplumuna hizmet ederlerdi.

Yazar bu sosyal ve ekonomik ritüellerin bozulmasını ve Göbekli Tepe’de yaşayan insanların yaşamının altüst olmasını ise pek çok etkene bağlayarak açıklar. Öncelikle, buzul çağının sonundaki Neolitik kültür döneminde iklimin kısmi de olsa ılımanlaşmasını, çevre şartlarının insanlar ve hayvanlar için giderek düzelmesini olumlar. Bu durumun hayvan soyunu canlandırdığını, dolayısıyla da et sayısını arttırdığını söyler. Beslenme kaynaklarının çoğalmasıyla, insan sayısının artmasının doğrudan bir ilişkiye sahip olduğunu dile getiren yazar için Göbekli Tepe insanların durumu ise daha özgüdür. Çünkü bu insanlar çakmaktaşıdan silah imal etmekte çok başarılıdırlar. Onlar için silahların fonksiyonu önemlidir. Geliş-

tirdikleri yenilikçi avlanma yöntemleri insanların daha büyük miktarlarda et elde etmesini sağlar. “Suni yırtıcı” olarak nitelediği insanların, refaha ermesinin biyolojik üretimi arttırdığını söyleyen yazar, “Doğan bebeklerin yarısı erkekti ve potansiyel avcılardı” diyerek tehlikeye işaret eder. “Silahlar sayesinde daha etkili olan katillerin sayısı, av hayvanlarının üremesinden daha hızlı bir şekilde arttı.”

GÖBEKLİTEPE’DE ‘TEKTANRICILIK’, ‘ÇOKTANRICILIK’

Yazarın, dönemin Göbekli Tepe insanların yaşayışı hakkında bilgi edinip, sosyal ve ekonomik bağlamda açıklamaya girişirken temel niyeti, var olan bulgulardan hareket ederek dinsel bir metin ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Ona göre din, ister “totemizm, animizm”, ister “tektanricilik, çoktanricilik” olsun, insanlardan daha güçlü karakterlerle karşı karşıya kalmaktan kaçınmaya çalışan modern insanların zihinlerine yardımcı olmak için icat edilmiştir. “Tanrıları adlandırmak, insanların onları etkileri altına almasının ilk yoludur. Numaralandırılmaları, kontrol altına alınmalarının ikinci adımındır, çünkü sayı saymak mülkiyete işaret eder.” diyerek, bu olguya yaklaşımını belirten yazar, amacını, arkeoloji, etnoloji (antropoloji) ve dinler tarihi açısından disiplinlerarası bir kuramsal perspektif sunma olarak açıklar. Bu bağlamda geleneksel akademik ayrımları aşan bir çalışmaya giriştiğini dile getiren yazar, veri ve teori alanında bir derlemenin yanı sıra daha basit, gerçekçi “eğilim”ler sunduğunu iddia eder. Ona göre, ilkel arkeolojik veriler arasındaki bağlantılar, insanoğlunun varlığının daha büyük gizemlerine odaklanmamızı sağlar. Bu bağlantılar, insanlığın geçirdiği evrimi tanımlamamıza ve yakın gelecekte yaşanacak-

“

Ona göre din, ister “totemizm, animizm”, ister “tektanricilik, çoktanricilik” olsun, insanlardan daha güçlü karakterlerle karşı karşıya kalmaktan kaçınmaya çalışan modern insanların zihinlerine yardımcı olmak için icat edilmiştir. “Tanrıları adlandırmak, insanların onları etkileri altına almasının ilk yoludur.

Yazar, dinlerin tarih öncesi dönemine ilgi duyan her araştırmacının, mezar bulgusu aradığını söyler. “Sorulması gereken bir sonraki soru da, ‘mezar hediyeleri’yle ilgili olacaktır ve maddi hediyelere yatırım yapan insanların öte dünyaya ciddi bir şekilde inandıkları varsayılacaktır.” Ancak yazar, Göbekli Tepe hususunda bu durumu reddeder.

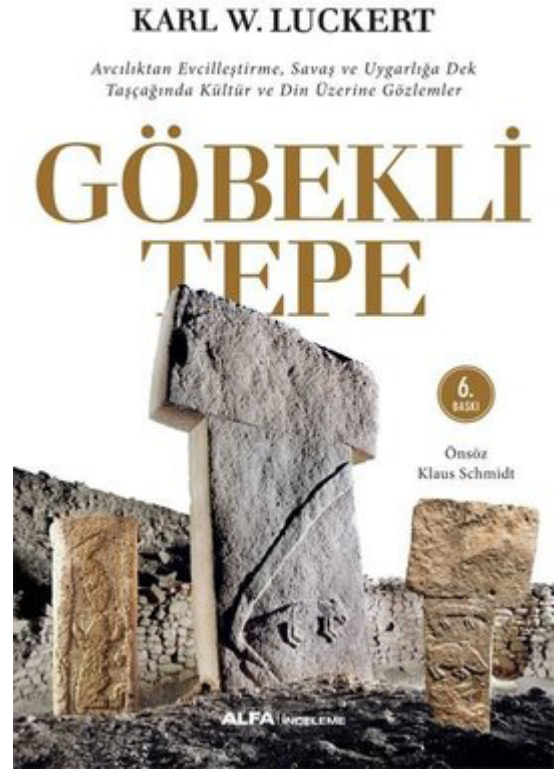
ları da aydınlatmaya yardım olur.

Yazar, Göbekli Tepe'nin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşantısından yola çıkarak dinsel bir okuma yapar. Şüphesiz bunda belirleyici olan, yazarın fikirlerini etkileyen öge, Göbekli Tepe'deki buluntular sonrası National Geographic'in 2011 Haziranı'nda bu yeri “Dinin Doğduğu Yer” olarak duyurmasıdır. Yazar, araştırmaları sonrası bu hususa şöyle yaklaşır: Öncelikle, Göbekli Tepe'de gerçekleşen avcı âlemindeki yuvarlak tören platformlarının erkekler tarafından ve erkekler için inşa edildiğini söyler. Çocukların ve kadınların gir(e)mediği bu ortamı, ataerkil yetişme tarzının veya teolojik cinsiyet ayrımının etkisinde kalmış olabilecek bir din tarihçisinin görüşü olarak değil, kadınlar tarafından kurulmuş olabilecek dinler konusunda kapsamlı araştırmalar yapmış bir din tarihçisi sanıyla açıklamaya çalışır. Yazara göre birkaç istisna dışında dinler, avcılık, evcilleştirme ve hiper-evcilleştirmeden kaynaklanmış sorunlara cevap olarak kurulmuştur. Altı milyon yıl boyunca dini düzeltmeler gerektiren ölçüsüz şiddette parmağı olan erkekler tarafından kurulan dinlerin, en az şoven olanları bile, cinsiyetler arasında eşitliği kabul etmeye en yakın olanları da dâhil olmak üzere, erkekler tarafından ya kurulmuş, ya idare edilmiştir. Günün sonunda dinler, erkek şiddetinin tanımladığı bir dünyaya egemen olmak için uyarlanmıştır.

Yazar, dinlerin tarih öncesi dönemine ilgi duyan her araştırmacının, mezar bulgusu aradığını söyler. “Sorulması gereken bir sonraki soru da, ‘mezar hediyeleri’yle ilgili olacaktır ve maddi hediyelere yatırım yapan insanların öte dünyaya ciddi bir şekilde inandıkları varsayılacaktır.” Ancak yazar, Göbekli Tepe hususunda bu durumu reddeder. Bunun günümüzde, artık araştırma metotlarından

biri olarak kabul edilemeyeceğini ve başka imajlar aramak gerektiğini söyler. Bu sebeple de alanda ortaya çıkan dikilitaşlara odaklanır. Ona göre dikilitaşlar, Göbekli Tepe'deki inanışın ipucunu oluşturur. Bu dikilitaşlar öylesine şaşırtıcıdır ki, yazarın iddiasına göre, kazı başkanı Schmidt'in bile çalışmaya başlamadan önce aklına bir ihtimal gelmemiştir. Yeryüzünün ilk sanayicileri olduğunu düşündüğü Göbekli Tepe madencileri, henüz kazı tamamlanmamış olmasına rağmen, bu nicelikteki dikilitaşları neden ve ne için yapmıştır? Yazar bu soruya, Göbekli Tepe'nin Toprak Ananın göbeği gibi yorumlanmasına ve henüz çakmaktaşı çıkarmaya başlamadan önce bile dönem insanların bu bölgeye bir kutsaliyet atfetmesiyle başladığı şeklinde cevap verir. Ayağa dikilen her dikilitaşın bu inanışı pekiştireceğini ve çeşitli imgeler yoluyla Toprak Anaya kefarefet ödenmeye çalışıldığını iddia eder. Ayrıca, dikilitaşların insan zihni ve elleri tarafından oluşturulan şeklinin, toplu kültürel cesaretlerinin dış sınırını simgelediğini de ekler. Ona göre, bu dış sinir aynı zamanda zorlamaya cüret ettikleri, insandan büyük boyutun en yakın eşiği anlamına da gelir. "Zaten ilkel dinler" denilen de, "bir düşler ülkesiyle ilgili 'ruhsal' ideolojiler değildi, pençelerle dişlerin 'sertlik'inden daha az 'sert' olmayan, insanlardan daha güçlü gerçekliklerden uzaklaşma içerirdi." diyerek görüşünü açıklar.

Dikilitaş meselesinin en dış dokunur yanı ise kazı başkanı Profesör Schmidt'in bu yapıların bu şekilde temsil edildiği görüşünü reddetmesi kanaatimce... O, bu yapıların dini sembol etmediğini söyler, işin başındaki kişi olarak... Göbekli Tepe hadisesi, bu kadar dallanıp budaklandıktan, "her şeyi bilen, her konuda uzman" siyasetçiler tarafından da sahiplenildikten sonra mesele daha çok su kaldırır gibi görünüyor.

Göbekli Tepe, Karl W. Luckert, çeviri: Leyla Tonguç Basmacı, 420 syf., Alfa Kitap, 2016.

* dipnot
yayınlar

22 Ocak'ta
kitabevlerinde...

Leylan

SELAHATTİN DEMİRTAŞ'IN
KALEMİNDEN
BİR ROMAN

Roman, 300 sayfa.

Selahattin Demirtaş'tan ilk roman: Leylan

Selahattin Demirtaş'ın yeni romanı Leylan, 22 Ocak'tan itibaren tüm kitapçılarda...

Selahattin Demirtaş'ın cezaevinde kaleme aldığı Leylan isimli romanı 22 Ocak'ta Dipnot Yayınları etiketiyle okurla buluşmaya hazırlanıyor.

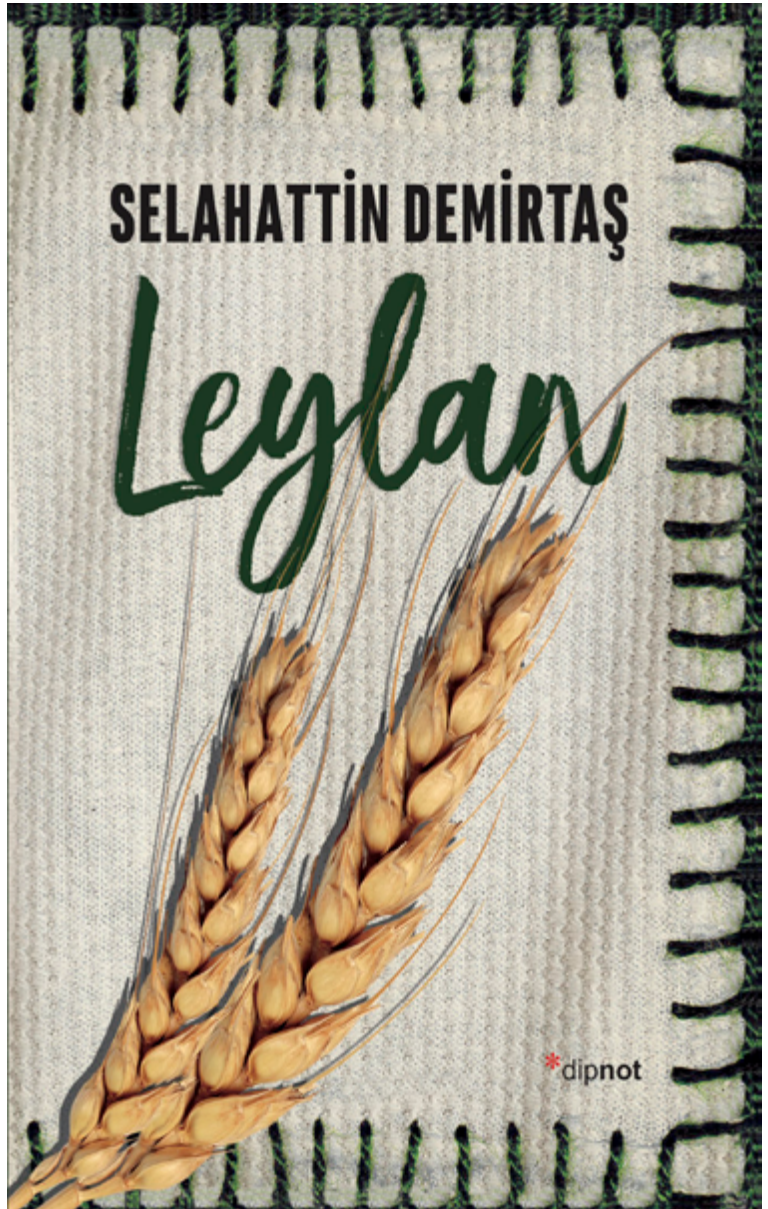
DEMİRTAŞ'TAN İLK ROMAN

Daha önce "Seher" ve "Devran" adlı iki öykü kitabı yayımlanan Demirtaş, okurun karşısına bu kez bir romanla çıkıyor. Demirtaş'ın 300 sayfa olan romanı Leylan'ı Başak Demirtaş ve Çocuklarına İthaf etti. "Başak'a ve onun buğdaylarına: Delal'e, Dilda'ya..."

22 OCAK'TA OKURLA BULUŞACAK

"Leylan", 4 Kasım 2016 tarihinden beri Edirne'de hapis tutulan Demirtaş'ın üçüncü kitabı. Yazarın ilk kitabı "Seher" kısa sürede çok satanlar listesine girdi ve 14 dile çevrildi. Demirtaş bu kitabıyla Fransa'nın saygın Medicis Edebiyat Ödüllerine aday gösterildi; eserin İngilizce tercümesi Uluslararası Yazarlar Birliği (PEN International) tarafından 2018 yılında çeviri ödülünü aldı; ayrıca Fransa'da Montluc Direniş ve Özgürlük Ödülü'ne layık görüldü. Leylan 22 Ocak'ta kitabevleri raflarında.

Selahattin Demirtaş'ın yeni romanı Leylan, 22 Ocak'tan itibaren tüm kitapçılarda...

Uygarlığın Ana Rahmi

Şanlıurfa'nın yaklaşık 22 km uzağında, Örencik köyü yakınlarında bulunan Göbekli Tepe'yi bu kadar ilginç kılan nedir peki? Neden tarihsel, antropolojik okumalarımızı zorlayacak sorularla karşılaştık onunla beraber. Peki ya keşfedilme serüveninde neler yaşandı?

Okan Çil

“

Çeşitli nedenlerle sekteye uğrayan çalışmalar, Schmidt'in 1994'te Şanlıurfa'ya adım atmasıyla beraber keskin bir ivme kazanır ve proje "eski aydınlanma çağıyla Mezopotamya ovasında Sümer, Akat, Asur ve Babil gibi bu çağın en eski uygarlıklarının ortaya çıkışı arasındaki boşluğu dolduran bir tür Nuh Gemisi'ne" dönüşür.

Yüzyıllar öncesinden günümüze dek gelen yapılar arasında belki de en enteresan olanı Göbekli Tepe'dir. Sadece Türkiye'de değil, bütün dünyada ciddi bir yankı uyandıran bu yapı M.Ö. 9500 yıllarında inşa edilmeye başlanır. Dönemin teknolojisini aşan mimarisiyle, akla havsalaya sığmayacak örgütlenme becerisiyle de hepimizi şaşkınlığa uğratır.

Şanlıurfa'nın yaklaşık 22 km uzağında, Örencik köyü yakınlarında bulunan Göbekli Tepe'yi bu kadar ilginç kılan nedir peki? Neden tarihsel, antropolojik okumalarımızı zorlayacak sorularla karşılaştık onunla beraber. Peki ya keşfedilme serüveninde neler yaşandı?

Her ne kadar 1995'te kazı çalışmaları başlatılmış ve elde edilen bulgular 2000 yılı itibariyle dünyayla paylaşılmış olsa da projenin yürütücüsü Alman arkeolog Prof. Klaus Schmidt'in Göbekli Tepe'ye dair yaptığı ilk çalışmalar 1963'e kadar uzanır. (Diğer taraftan, 1980'de yöre halkından Şeymuz Yıldız, toprağı işlerken, durmadan yontulmuş taş parçaları bulması üzerine, Şanlıurfa Arkeoloji Müzesi'ne haber vermiş ama bu olayla pek ilgilenilmemiştir.) Çeşitli nedenlerle sekteye uğrayan çalışmalar, Schmidt'in 1994'te Şanlıurfa'ya adım atmasıyla beraber keskin bir ivme kazanır ve proje "eski aydınlanma çağıyla Mezopotamya ovasında Sümer, Akat, Asur ve Babil gibi bu çağın en eski uygarlıklarının ortaya çıkışı arasındaki boşluğu dolduran bir tür Nuh Gemisi'ne" dönüşür.

TANRILARA YAKARIŞ

Şu ana kadar Göbekli Tepe'de yedi ana yapı (A, B, C, D, E, F ve Aslanlı Dikili Taş) bulunmuş durum-

da. (Schmidt'in araştırmalarıysa 15 yapının daha olabileceği yönünde. Böylelikle dikili taş sayısının 200'e ulaşacağını tahmin edilmekte.) Her yapı içinde yer alan dikili taşlar 2-3 metre yüksekliğinde ve ortalama 5 ila 15 ton ağırlığında. Bunların arasında 7 metre uzunluğunda, 3 metre genişliğinde ve tahmini ağırlığı 50 ton olan bir dikili taş bile mevcut.

Dikili taşlarla ilgili en dikkat çeken şeyse hemen hepsinin "T" harfi şeklinde olması. Bazı araştırmacılar, çatı desteği yüzünden dikili taşların bu şekilde inşa edildiğini iddia etseler de antropologlar ve arkeologlar bu fikre katılmazlar. Öne sürdükleri argümanlar, tapınağın misyonuna ve kabbartmaların anlamına yöneliktir.

Peki bunun anlamı nedir?

Göbekli Tepe'deki yapıların, 5:3 şeklindeki oranlarıyla ve eliptik biçimleriyle ana rahmini ve rahimde plasentayla beslenen bir fetüsü andırđıđı yönünde bir fikir vardır. Hatta Sümer dilinde plasentanın, kanın, ölümün ve direklerin dikildiği yerlerin de "uř" diye anılması bu fikri destekler nitelikte. Schmidt'se yapıların tanrısal bir yanı bulunduğunu, dikili taşların Tanrıları / ataları temsil ettiğini belirtir.

YENİ BİR ÇAĞIN DOĞUŞU

Göbekli Tepe'ye dair hepimizi şaşkınlık içinde bırakan daha bir düzine mimari ayrıntı olsa da işin esas sorusu başka: Neden? Neden insanlar böyle bir şey inşa etme gereği duymuşlar ve bunu hangi koşullarda yaratmışlar?

“

Göbekli Tepe'deki yapıların, 5:3 şeklindeki oranlarıyla ve eliptik biçimleriyle ana rahmini ve rahimde plasentayla beslenen bir fetüsü andırđıđı yönünde bir fikir vardır. Hatta Sümer dilinde plasentanın, kanın, ölümün ve direklerin dikildiği yerlerin de "uř" diye anılması bu fikri destekler nitelikte. Schmidt'se yapıların tanrısal bir yanı bulunduğunu, dikili taşların Tanrıları / ataları temsil ettiğini belirtir.

“

Bunca insan nasıl beslenir ve nasıl barınır? Görevleri yüzünden göçerliği / yarı göçerliği bırakmaları gerekir çünkü ve beslenmeleri için de belli tohumları evcilleştirmek zorundadırlar. Schmidt'in, yerleşik hayata geçişteki (İlk şehir devlerini kastediliyor.) "Nuh Gemisi" benzetmesi böylelikle yerli yerine oturur. Diğer bir deyişle Göbekli Tepe, kültürel bir ara form olarak algılanır.

M.Ö. 9500'ün hemen öncesinde dünya, Genç Dryas Buzul Çağı'nın (M.Ö 9600-9500) etkisindedir. Bu çağdaki insanlar avcı-toplayıcıdır. Genç Dryas'la beraber, özellikle Mezopotamya'da toplanabilir yiyecekler ve av hayvanları da ortadan kalkmaya başlar. Yaklaşık 1300 yıl sonra ısı yeniden yükseldiğinde süregiden hayatlarında bir değişiklik baş gösterir. Süregiden hayat? Avcı-toplayıcılar o vakte kadar, belirli göç yolları üzerinde ilerleyerek avlarının izini sürerler, küçük gruplar hâlinde yaşayarak hayatta kalmanın yollarını ararlar. Fakat sonra tam olarak açıklanamayan bir şekilde, faaliyetlerine son verip bir araya gelerek Göbekli Tepe'yi inşa etmeye koyulurlar.

Schmidt, yapının inşası esnasında en az 500 ila 1000 kişinin örgütlü hareket ettiklerini savunur ki daha çok insanın olduğu düşünülür. Bu durum sadece beraber hareket etmeyi değil, peşi sıra daha bir sürü etmeni de düşünmemize olanak tanır. İlk akla gelen şudur: Bunca insan nasıl beslenir ve nasıl barınır? Görevleri yüzünden göçerliği / yarı göçerliği bırakmaları gerekir çünkü ve beslenmeleri için de belli tohumları evcilleştirmek zorundadırlar. Schmidt'in, yerleşik hayata geçişteki (İlk şehir devlerini kastediliyor.) "Nuh Gemisi" benzetmesi böylelikle yerli yerine oturur. Diğer bir deyişle Göbekli Tepe, kültürel bir ara form olarak algılanır.

MITOLOJİLER

Göbekli Tepe'nin neden inşa edildiğine dair bir sürü iddia mevcut olsa da hepsinin gelip toplandığı yer Tanrılara yakarış üzerine kurulu olması. Genç Dryas'ın getirdiği büyük zorlukların yeniden yaşanmaması için bir tür toplu ayin gibi yani. Gerek dikili taşlar gerek her bir yapı üzerine kazınan çeşitli simgeler de bu fikri destekler nitelikte. Ya-

ban öküzü, ceylan, aslan, akrep, örümcek, karınca, flamingo, akbaba, kurt ve buna benzer pek çok hayvan yontma tekniğiyle günümüze dek gelmiş durumda. Bu hayvanların bir kısmı zaman içinde evcilleştirilmiş olsa bile, temsiliyetleri sevgi ve şefkat üzerine değil, korku ve endişeye yöneliktir.

Örneğin akbabalar. Dönem kültüründe insanın ruhunun başında olduğuna inanılırdı. Ölülere de bir dikili taşın tepesine koyar, ardından akbabaların gelip etlerini yemesini beklerlerdi. Akbabaların sonsuz yolculukta, ölümlere eşlik edeceğini düşünürlerdi. Tabii sadece ölüm için değil, doğum için de önemli bir hayvandı akbabalar. (D yapısında Kozmik Doğum Taşıyla Akbaba Dikili Taşı yan yanadır.) Hatta Çatalhöyük'te sırtında bebek taşıyan bir akbaba formu mevcuttur. Tıpkı günümüze kadar uzanan, bebekleri, leyleklerin getirdiği fikri gibi.

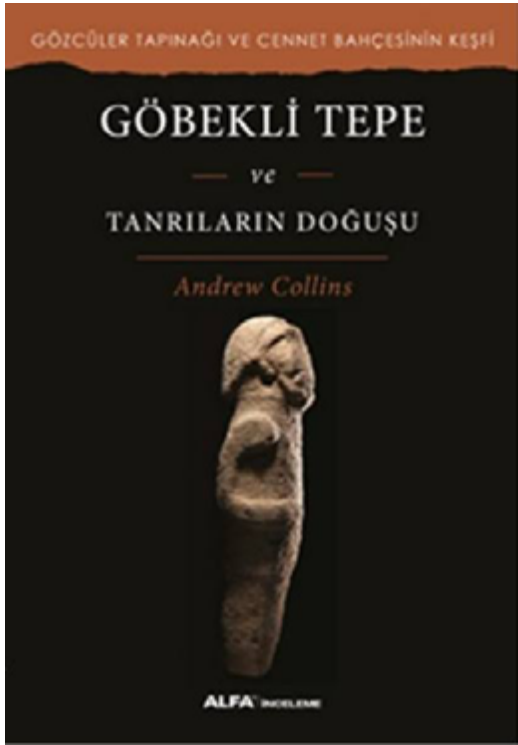
Kurt figürü de benzer bir hikâyenin parçasıdır. Marvel filmlerinden çokça aşına olduğumuz düzenbaz Tanrı Loki'nin çocuğu Feris Kurdu olarak bilinen canavar (Ve onun da çocukları olan, güneşi yutan Sköll, ayı yutan Hati de dahil.) temsiliyetleriyle korkuyu arttıran ve yok oluşu anlatan figürlerin başında gelir. İgnatius Donnelly'ye güneşi, ayı, dünyayı yutma gibi durumları kuyruklu yıldızlara yorar. Migrand Yılanı da bu yok oluşun figürlerindedir.

“Fenris Kurdu yaklaşarak kocaman ağzını açar; alt çenesi yeryüzüne, üst çenesi gökyüzüne ulaşır ve yeri olsa ağzını daha da açacaktır. Gözlerinden ve burun deliklerinden alevler saçılır. Fenris Kurdu'nun yanına gelen Migrand Yılanı sel hâlinde, havaya ve sulara yayılan bir zehir kusar.”

“

Kurt figürü de benzer bir hikâyenin parçasıdır. Marvel filmlerinden çokça aşına olduğumuz düzenbaz Tanrı Loki'nin çocuğu Feris Kurdu olarak bilinen canavar temsiliyetleriyle korkuyu arttıran ve yok oluşu anlatan figürlerin başında gelir. İgnatius Donnelly'ye güneşi, ayı, dünyayı yutma gibi durumları kuyruklu yıldızlara yorar. Migrand Yılanı da bu yok oluşun figürlerindedir.

Rasmus Byörn Anderson'un Norse Mythology adlı eserinde geçen bu kısım, İskandinav Ragnarök Mitolojisi'nden bahsederken, Göbekli Tepe'deki hayvan yontmalarının temsiliyeti hakkında da fikir sahibi olmamıza olanak sağlar.

Göbekli Tepe ve Tanrılarının Doğuşu, Andrew Collins, Çev: Leyla Tonguç Basmacı, 517 syf.: Alfa Basım Yayın, 2016.

GÖBEKLİ TEPE'Yİ ANLAMAK

Göbekli Tepe'deki çalışmalar devam etse de hâlâ büyük gizemler ve keşfedilmeyi bekleyen yapılar mevcut; bilinmezlik sürüyor. Bilim insanlarının tartışmalarının takip edemesek de Göbekli Tepe üzerine yazılmış kitapları okumak, konuyla ilgili yeterli fikre sahip olmamıza yeter.

Göbekli Tepe'yi okumak, kültür ve uygarlık tarihimizin gelişimini anlamak için olmazsa olmaz bir dönemeç hâlini almış durumda. M.Ö. 9500 yılında başlayan yapı inşası, sadece tarihsel-antropolojik birtakım boşlukları doldurmakla yetinmiyor, aynı zamanda bir hikâyeye anlatıyor. Bu hikâyenin hakkını verebilirsek, inanç tarihinden de Marvel filmlerinden de daha fazla zevk alacağımız aşikâr.

Mehmet Mahsum Oral: Yürümek barbarın şifasıdır

Mehmet Mahsum Oral'ın son kitabı Barbarlarla Beklerken, Everest Yayınları tarafından yayımlandı. Oral'la, edebiyat yolculuğunu, 'barbar'ları ve dil meselesini konuştuk.

Anıl Mert Özsoy

“

Barbarlık tanıklıkla başlar, konforu olmayan bir tanıklıktır bu. Tanık olduktan sonra eski haline geri dönemezsin, sen barbarlığa baktıkça o senin yeni halinin eskizini yapmıştır. Kavafis'te, barbarları bekleyen halkın durup beklemek ve daha sonra evine dönmek gibi bir konforu vardır.

Şair-yazar Mehmet Mahsum Oral'ın kaleme aldığı, Barbarlarla Beklerken Everest Yayınları tarafından yayımlandı. Oral, “Barbarların bir şehirle değil bir dünyayla olan hesaplaşmaları, bu dünyayı bir sürgün yeri olarak kodlamalarından kaynaklanmaktadır. Anne ve babalarının cennette yememeleri gerektiği halde yedikleri o meyve, çocuklarının ağzının tadını bozmuş bu sürgünlükte. Yemediği halde midesini bulandıran şeyi kusamayan bünyenin çıkardığı taşkınlığı dünyaya dağıtmak istedim. Daha doğrusu denemek istedim” dedi.

Kavafis'ten başlayıp Barbarlarla Beklerken'le devam eden barbarların hikayesini Mehmet Mahsum Oral'la konuştuk.

Kavafis'ten, Coetzee'ye, oradan buraya devrilip gelen Barbar... Sözü buradan başlatmak yerinde olacak. Kimdir barbar?

Barbarlık tanıklıkla başlar, konforu olmayan bir tanıklıktır bu. Tanık olduktan sonra eski haline geri dönemezsin, sen barbarlığa baktıkça o senin yeni halinin eskizini yapmıştır. Kavafis'te, barbarları bekleyen halkın durup beklemek ve daha sonra evine dönmek gibi bir konforu vardır. Yazdığım metindeki kimseler evden birer barbar olarak dışarıya çıkmaktadırlar. Çünkü onlar artık “bekleyenler” değil, “karşılaşılabilirler” olmuşlardır. Kavafis'te barbarların yollarını gözetleyen haberciler vardır sınır boylarında. Yeni barbarların bir haberciye, her şeyi kalanlara anlatacak bir sanatçıya ihtiyaçları olmadı. Yaptıkları her şeyin filmini de yine onlar çektiler. Hep bir bekleyen, hep bir beklenen olarak bir anlatıda yer almanın bir sonucu olmalıydı. Edip Cansever'in şiirinde “gelmiş buldum” sözü geçer, sanırım ben de barbarları gelmiş buldum. Çünkü bekleyen, ötekisini getirecek kadar çok çağırdı onu...

‘BİR BAKIMA AĞZININ İÇİNDEKİ YARADIR...’

Şiire yaklaşan, şiirin yakıcılığını sırtına alan ve ağırlığını taşıyan bir anlatı Barbarlarla Beklenen... Dilinizi nasıl kurdunuz?

Dili kurmak için onu kurutmak da gerekir, o bir bakıma ağzının içindeki yaradır. Vücuttaki diğer yaraları bir bezle sarabilir, üzerlerine merhem sürebilir, onları kurumaya bırakabilirsiniz. Ağız yaraları için genellikle tuzlu suyla gargara yapmak önerilir. Ben duymak zorunda kaldıklarımın tuzuyla, kulaklarımdan daha çok ağzımın içini doldurdum. Bilirsiniz, bu tedavide ağzınızda çalkaladığınız şeyi içmezsiniz, tükürürsünüz. Bu görünürde belli bir surata isabet etmez ama kendinden bir surat yaratır.

İroni ve kinaye başat gidiyor. Metnin ana düzlemini bu iki unsur üzerine kurmanızın sebebi nedir?

Benim ironim sabahları işe gittiğimde başlıyor. Belediye binasının önünden her geçmek durumunda kaldığımda belediye binasının ön cephesinin kayyum tarafından yüksek bir duvarla örüldüğünü, belediye başkanının göreve gelmesiyle o duvarın yıkıldığını ve yerine daha alçak duvar örüldüğünü, gelen kayyumun bir önceki kayyumdan farklı olarak o alçak duvarın üstüne tel örgüler çektiğini görüyorum. Bu benim için bir trajedi olmaktan çıkmıştır. Franz Kafka'nın Şato kurgusuna benzer bir duvarla karşıyorum. Kafka, şatoya ulaşmak istiyordu, ben ise yapım ve bozum aşamasında şatonun inşaatında çalıştırılıyorum. Böylece o duvarda sıvasını aklında tutamayacak kadar dalgın bir tuğla oluveriyorum. Metindeki ironi bu dalgınlığın bir parçası. İroniyi ben yapmıyorum kendileri yapıyor. Çünkü yaptıkları her “önemli” şeyi ağır çekimde izliyorlar, bende ise o esnada hızlandırılmış bir çekim akıyor.

“

Benim ironim sabahları işe gittiğimde başlıyor. Belediye binasının önünden her geçmek durumunda kaldığımda belediye binasının ön cephesinin kayyum tarafından yüksek bir duvarla örüldüğünü, belediye başkanının göreve gelmesiyle o duvarın yıkıldığını ve yerine daha alçak duvar örüldüğünü, gelen kayyumun bir önceki kayyumdan farklı olarak o alçak duvarın üstüne tel örgüler çektiğini görüyorum. Bu benim için bir trajedi olmaktan çıkmıştır.

“

Aynalar olmasaydı, belki evlerimizde mağara resimleri çizmeye devam edecektik. Bu metinde barbarın kendisiyle karşılaşma durumları var. Haliyle bu bir imtihan. Kendisini doğada gördüğü bir şeylere benzetme kolaylığının artık kalmadığı bir durumda, bir soru olarak duran kendini cevaplamanın zorunluluğuyla yüzleşmeye başladığı bir imtihan. Yürümek barbarın şifasıdır, çok yürüdüğünde yağ ve şekerle birlikte vardığı yeri de yakıyor.

Coğrafya kaderdir, kabul... Coğrafyanın sınırsızlığının hayalinin kurulduğu çağda, Barbar'ın belli bir şehri yok. Bu tercih metni, olduğu yerden dünyaya taşıyor. Siz ne dersiniz?

Barbarların bir şehirle değil bir dünyayla olan hesaplaşmaları, bu dünyayı bir sürgün yeri olarak kodlamalarından kaynaklanmaktadır. Anne ve babalarının cennette yememeleri gerektiği halde yedikleri o meyve, çocuklarının ağzının tadını bozmuş bu sürgünlükte. Yemediği halde midesini bulandıran şeyi kusamayan bünyenin çıkardığı taşkınlığı dünyaya dağıtmak istedim. Daha doğru-su denemek istedim.

‘BARBAR VARDIĞI YERİ DE YAKIYOR’

Kentler, sokaklar ve yürümek... Büyüyen anlatı kentte, dehlizlere sızan anlatı sokaklarda yürüyor. Olduğu mekânla müsemma bir kurgu anlayışı var Barbarlarla Beklerken’de ve biz her seferinde karanlıkla karşılaşıyoruz. Barbar'ın ‘karanlık’la imtihanı mıdır derdiniz? Yürümek bu derdin şifası mı?

Aynalar olmasaydı, belki evlerimizde mağara resimleri çizmeye devam edecektik. Bu metinde barbarın kendisiyle karşılaşma durumları var. Haliyle bu bir imtihan. Kendisini doğada gördüğü bir şeylere benzetme kolaylığının artık kalmadığı bir durumda, bir soru olarak duran kendini cevaplamanın zorunluluğuyla yüzleşmeye başladığı bir imtihan. Yürümek barbarın şifasıdır, çok yürüdüğünde yağ ve şekerle birlikte vardığı yeri de yakıyor.

‘İnsan’ yok burada, kelimenin tüm anlamlarıyla ‘barbar’ var. Bir insan güzellemesi yapmak yerine

barbarın gerçekliğine odaklanıyorsunuz. Barbarın korkularında, yüzleşemediği anlarda neler saklı?

Elias Canetti yazdığı notlarda “sanki iki kişiymişçesine kendi yenilgisinden zevk duymak” diye bir ifade kullanır. Barbarın korkusu kendisine yenilmemesi olarak açıklanabilir. Çünkü ancak yenildiğinden emin olduğu ölçüde kazandığından zevk almaya başlayacaktır. Kendisiyle ve kavuştuğu ötekisiyle böyle bir hukuku var. Yiyeceği kırbacın çıkaracağı sesi iyice duymak için ilkin bağırarak yerlerini alt ediyor barbar.

İktidar mekanizmalarını reddetmek yerine ‘gerçek’ olan o noktadan, iktidarın yıkıcılığından bakıyorsunuz dünyaya. Barbar, sisteme, iktidar ilişkilerine nasıl empoze oluyor?

Barbar, bu ilişkiye katılmakta pek zorlanmıyor. Her sabah “doların güne nasıl başladığı” haberine bakan barbar, geceyi nasıl geçirdiğini unutuyor. Gördüğü kâbusu anlatırsa, iyi bir kahvaltıyla güne başlamasını istediği sistemin iştahını kapatacağını düşünüyor.

‘ÇIPLAKLIĞIN BİR GÖLGESİ ÖLMALİ’

Usul usul bir ‘meşru karanlık çağı’nın gözlemcisi Barbar. Sapanla vurulan güvercin, külden arkadaşlar... Tüm olanlar hafızamızda dipdiri duruyor. Bize Hrant Dink’i, Cizre’yi, devletin karanlığını gösteriyor. Çağımızın yazarlarının en büyük derdi, acıyı malzeme yapmak ve ucuz bir melankolinin içinde hatırlamak oluyorken, Barbar ne hatırlıyor ne de anımsıyor, her şeyin aksine yaşıyor ve bakıyor. Edebiyat, bakmayı be-

“

Barbar, bu ilişkiye katılmakta pek zorlanmıyor. Her sabah “doların güne nasıl başladığı” haberine bakan barbar, geceyi nasıl geçirdiğini unutuyor. Gördüğü kâbusu anlatırsa, iyi bir kahvaltıyla güne başlamasını istediği sistemin iştahını kapatacağını düşünüyor.

cerebileceğimiz bir yol mu?

Gerçekliğin çok çıplak olduğu ve bu haliyle kimsenin ondan haz duymadığı söylenilir. Ancak çıplaklığın bir gölgesi de olmalı. Edebiyatın yaptığı şey belki de bu gerçekliğin çıplaklığına dikkat çekmek değil, onun etrafa düşmüş gölgesiyle ilgilenmektir.

“Sen gittin!” diye bir ifade kullanan birinin, olan biteni bütün detaylarıyla uzun uzadıya anlatacak mecali kendinde bulması “yas tutma biçimiyle” ilgili bir şeydir. Ya da tutamama biçimiyle. Hatırlamak, bellek gibi kavramları fotoğraflarımızı sakladığımız bir albüm gibi düşünürüz. Her şeyin hep aynı hacmiyle, aynı ağırlığıyla, aynı haliyle kaldığı bir şey, kaldığı o yerin kendisini esnetme işlevini köreltir. Dolayısıyla ben hatırlamayı sonsuza dek sabit kalmış bir şey olmaktan çok, müdahale edebileceğim akışkan bir poz gibi görüyorum. Bir de hayat o denli sadık kalacağımız bir şeyse onun çevirisini yapmayı nasıl göze alacağız? Bir arkadaşım, öykü yazarı Etgar Keret ile ilgili bir pasaj paylaşmıştı. Bu çıplak gerçekliği yazma durumu için “tanıklık raporu” ifadesi kullanılıyordu. İnsanların kaçtığı gerçekliği bir çöp kamyonu gibi üzerlerine boca etmek olmamalıdır edebiyatın meselesi diyordu Keret. Evet, çöp bir başka şeye dönüşebilir, çöpe, çöp olmadan önceki o itinalı muamele tekrar yapılabilir, kamyon bir zeplin haline gelebilir. Manavın parlatmak için önlüğüyle sildiği elmanın kumaşta bıraktığı iz, ısırılıp atılmış halinden neden daha az yazılır ki?

Barbar’ın uzun yürüyüşü nereye varacak? Bundan sonra nereye bakacaksınız?

Kızıltepe’de yollar uzun yürümeye uygun değil. Buna rağmen uzun yürümüş sayıyorum barbarı. Metinde denediğim, üzerinde daha bir disiplinle durmam gerektiğini düşündüğüm ve kendime de çok yakın bulduğum bu üslupla yeni bir şeyler yazmaya devam etmek istiyorum.

Barbarlarla Beklerken, Mehmet Mahsum Oral, 85 syf., Everest Yayınları, 2019.

ETKİNLİK

ON KÜÇÜK ZENCI

16 Ocak 2020
Saat: 20:30
Çorlu Halk Eğitim
Merkezi Salonu,
Tekirdağ

HAYKO CEPKIN

17 Ocak 2020
Saat: 22:00
Jolly Joker,
Adana

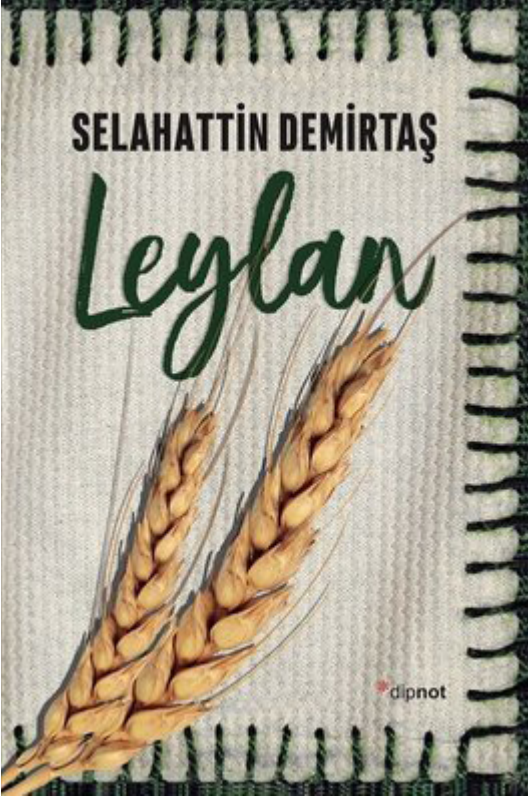
SIX PACK

18 Ocak 2020
Saat: 23:30
Ark Music & Gigs,
İstanbul

AMADEUS

27 Ocak 2020
Saat: 20:00
UNIQ Hall,
İstanbul

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

Leylan

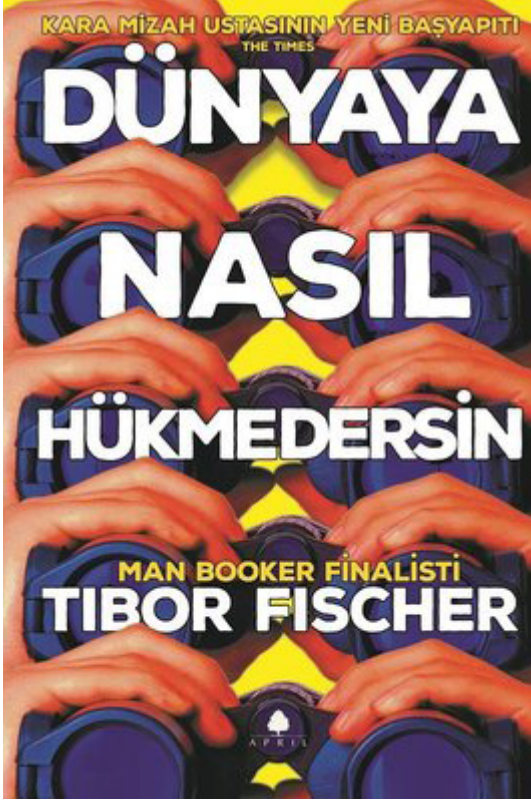
Yazar: **Selahattin Demirtaş**
Yayınevi: **Dipnot Yayınları**
Sayfa Sayısı : **300**

Sanatımı Korum Ey Tarih

Yazar: **Hakan Güngör**
Yayınevi: **Kırmızı Kedi**
Sayfa Sayısı: **152**

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

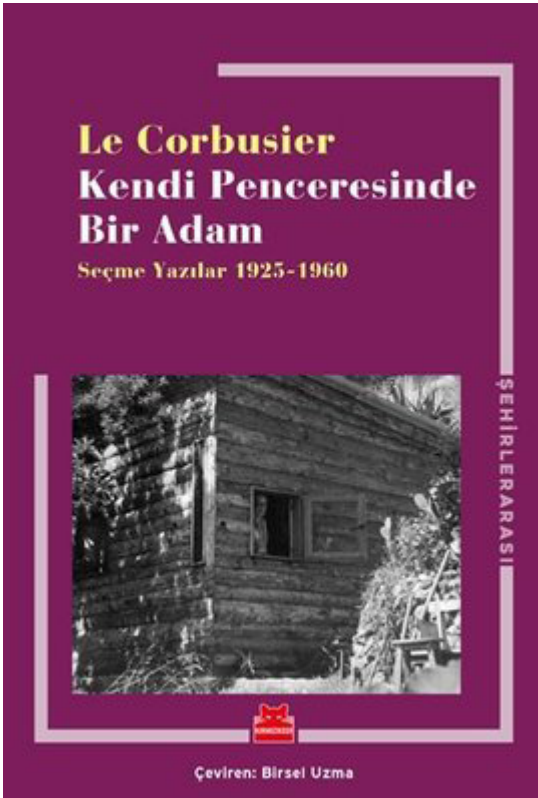
Dünyaya Nasıl Hükmedersin

Yazar: Tibor Fischer

Çevirmen: Aysun Babacan

Yayınevi: April Yayıncılık

Sayfa Sayısı : 240

Kendi Penceresinde Bir Adam

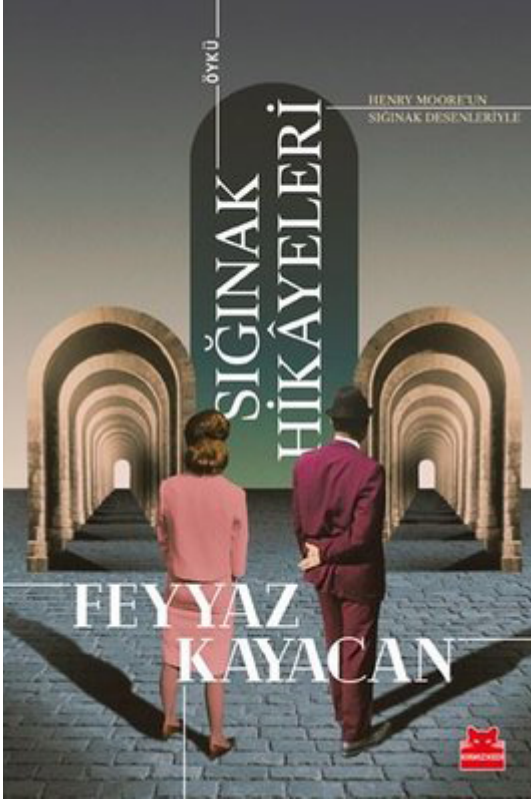
Yazar: Le Corbusier

Çevirmen: Birsal Uzma

Yayınevi: Kırmızı Kedi

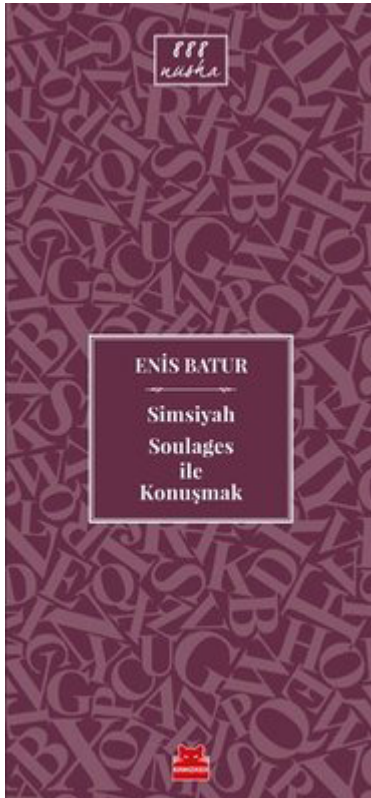
Sayfa Sayısı: 248

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

Sığınak Hikayeleri

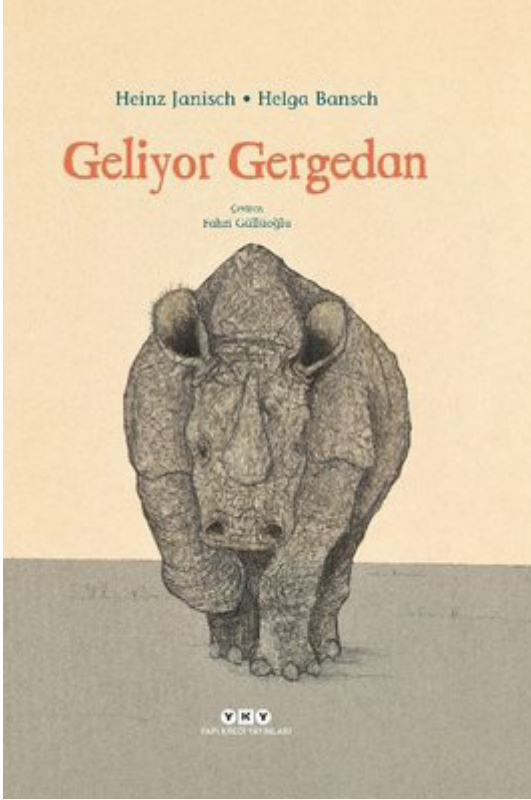
Yazar: Feyyaz Kayacan
Yayınevi: Kırmızı Kedi
Sayfa Sayısı : 96

Simsiyah Soulages ile Konuşmak

Yazar: Enis Batur
Yayınevi: Kırmızı Kedi
Sayfa Sayısı: 88

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

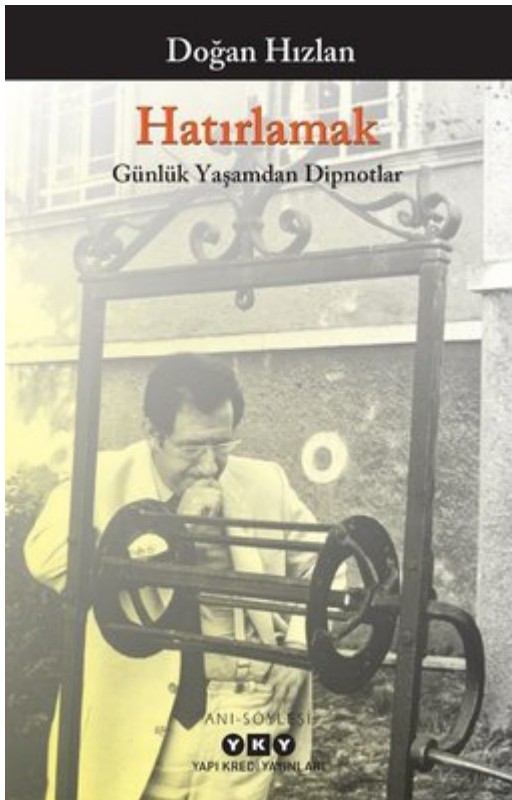
Geliyor Gergedan

Yazar: Heinz Janisch, Helga Bansch

Çevirmen: Fahri Güllüoğlu

Yayınevi: Yapı Kredi Yayınları

Sayfa Sayısı : 28

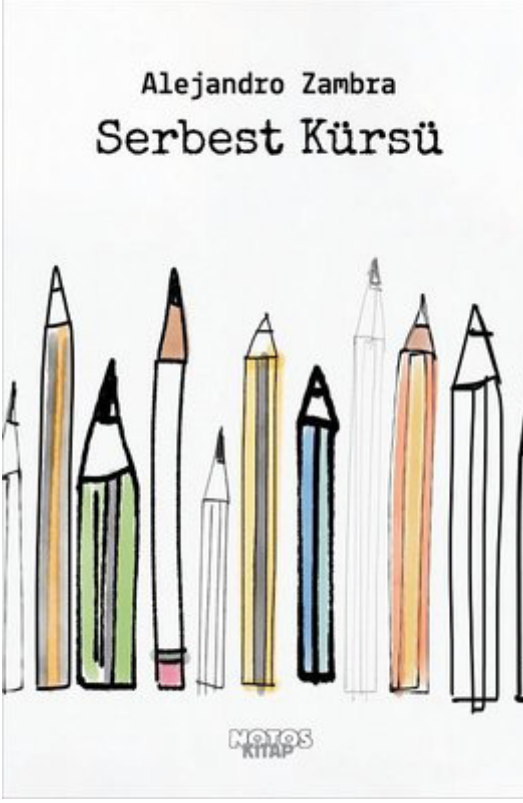
Hatırlamak-Günlük Yaşamdan Dipnotlar

Yazar: Doğan Hızlan

Yayınevi: Yapı Kredi Yayınları

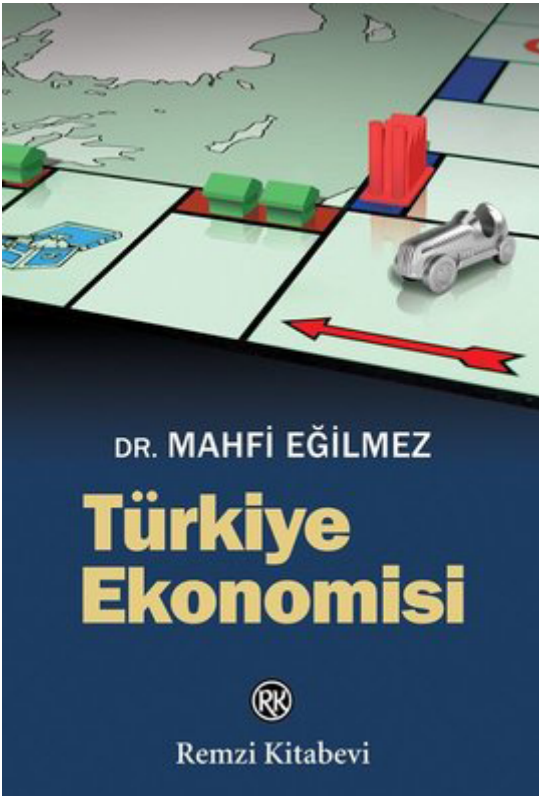
Sayfa Sayısı: 216

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

Serbest Kürsü

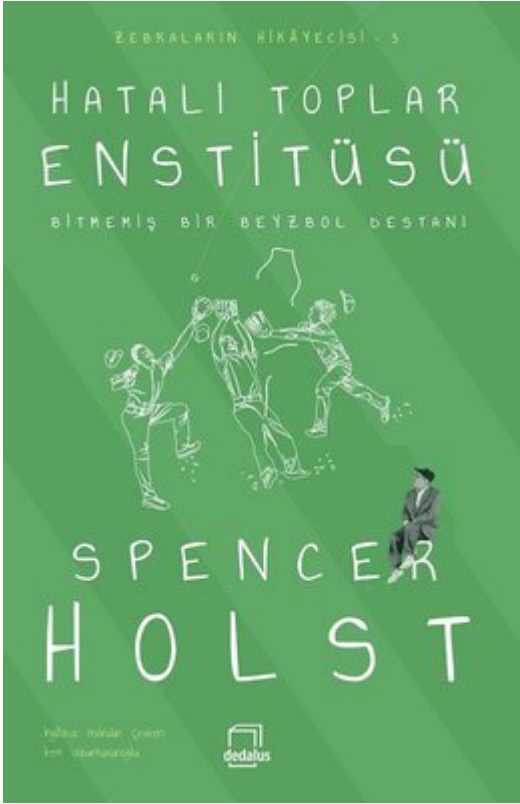
Yazar: **Alejandro Zambra**
Çevirmen: **Seda Ersavcı**
Yayınevi: **Notos**
Sayfa Sayısı : **149**

Türkiye Ekonomisi

Yazar: **Mahfi Eğilmez**
Yayınevi : **Remzi Kitabevi**
Sayfa Sayısı: **280**

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

Hatalı Toplar Enstitüsü-Zebra- ların Hikâyecisi 3

Yazar: **Spencer Holst**

Yayınevi: **Dedalus Yayınları**

Sayfa Sayısı : **112**

Kehanet Yılı

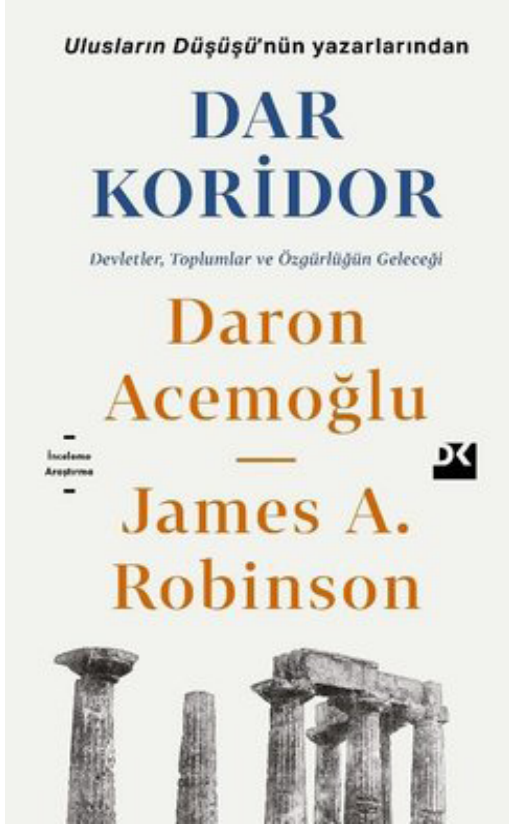
Yazar: **Charles Soule**

Çevirmen: **Eray Dinler**

Yayınevi: **April Yayıncılık**

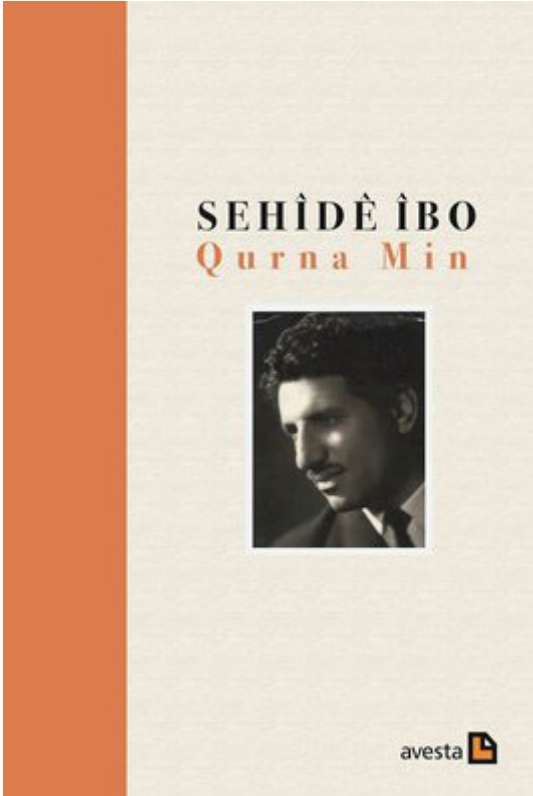
Sayfa Sayısı: **408**

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

Dar Koridor

Yazar: **Daron Acemoğlu, James A. Robinson**
Çevirmen: **Yüksel Taşkın**
Yayınevi: **Doğan Kitap**
Sayfa Sayısı : **648**

Qurna Min

Yazar: **Sehîde İbo**
Yayınevi: **Avesta Yayınları**
Sayfa Sayısı: **72**

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

Köy Enstitülü Öğretmenler Mesleki Deneyimleri ve Meşhurların Anlatıları

Yazar: **Selçuk Uygun**

Yayınevi: **Alkun**

Sayfa Sayısı : **424**

Olağanüstü Durumlar ve Canavarlar

Yazar: **Ruth Emmie Lang**

Çevirmen: **Kübra Demir**

Yayınevi: **Panama Yayıncılık**

Sayfa Sayısı: **240**

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

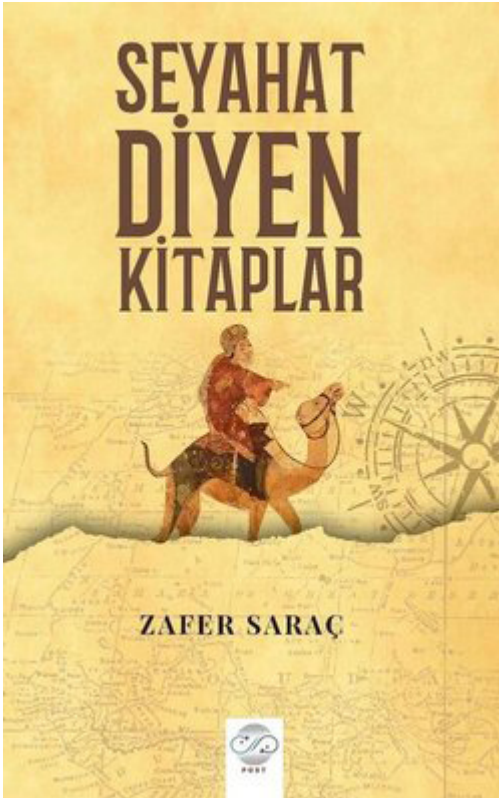
Savaş Üzerine

Yazar: **General Carl Von Clausewitz**

Çevirmen: **Emre Yıldız**

Yayınevi: **Gece Kitaplığı**

Sayfa Sayısı : **285**

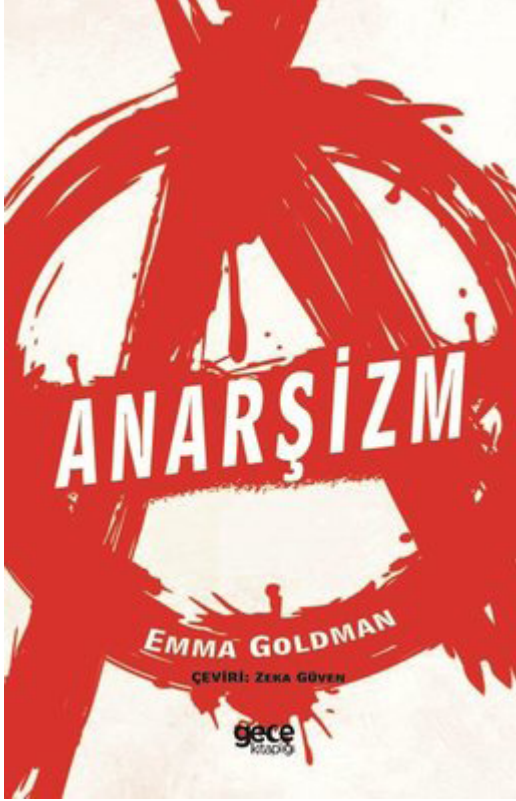
Seyahat Diyen Kitaplar

Yazar: **Zafer Saraç**

Yayınevi: **Post Yayın**

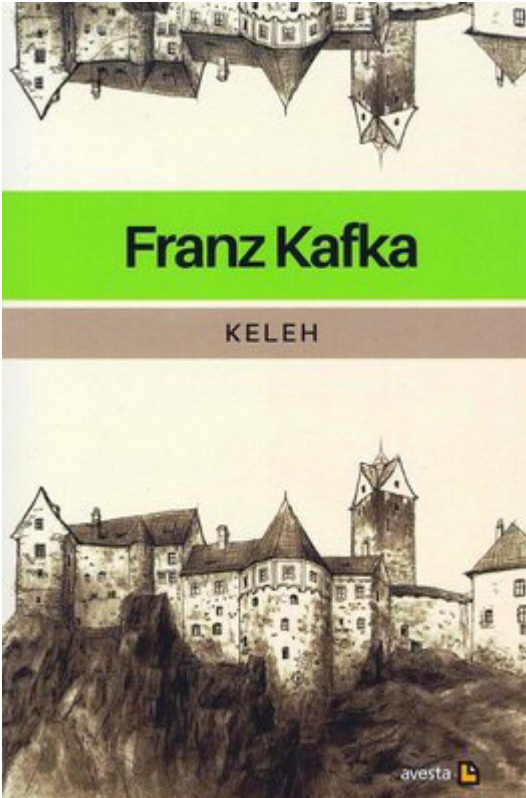
Sayfa Sayısı: **166**

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

Anarşizm

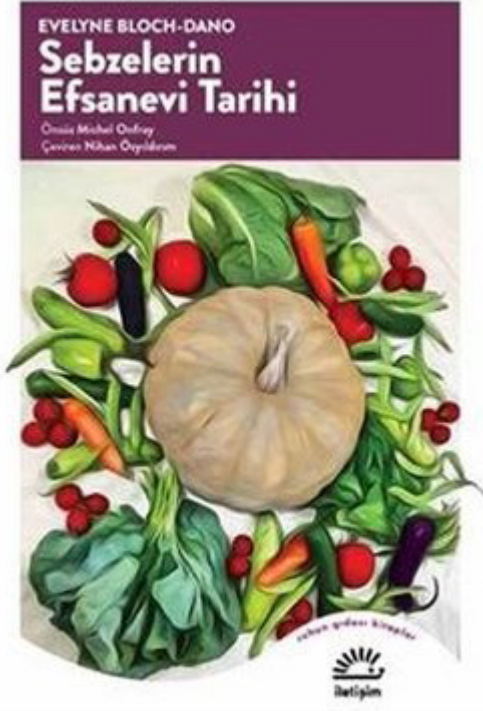
Yazar: **Emma Goldman**
Çevirmen: **Zeka Güven**
Yayınevi: **Gece Kitaplığı**
Sayfa Sayısı : **189**

Keleh

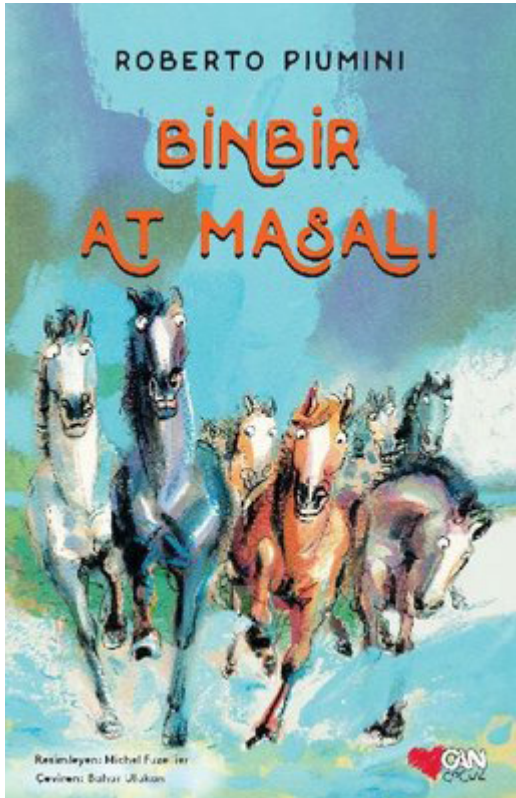
Yazar: **Franz Kafka**
Çevirmen: **Fatih Aydın**
Yayınevi: **Avesta Yayınları**
Sayfa Sayısı: **352**

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

Sebzelerin Efsanevi Tarihi

Yazar: Evelyne Bloch-Dano
Çevirmen: Nihan Özyıldırım
Yayınevi: İletişim Yayıncılık
Sayfa Sayısı : 124

Binbir At Masalı

Yazar: Roberto Piumini
Yayınevi: Can Çocuk Yayınları
Sayfa Sayısı: 104

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

KISAMODERN

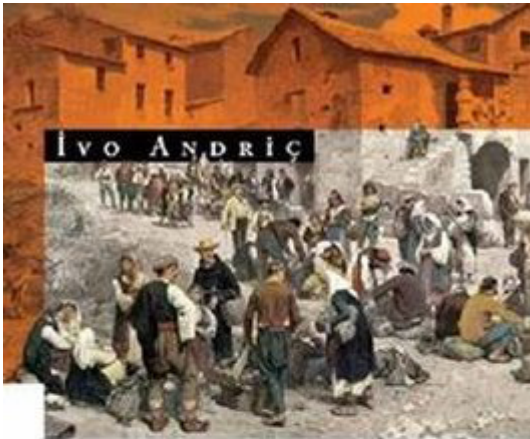
H.H. RICHARDSON Çocukluğun Sonu

ÇEVİRİ: SEÇKİN SELVİ

*Kucağında sevip
okşadığı çocuğun
değişip büyüdüğünü
görmenin getirdiği
kaçınılmaz pişmanlıkla
birlikte, onun geleceğiyle
ilgili çetin sorunlar
aklına geldi. Ne yapma-
lıydı? Evet, oğlu için
mücadele edecekti.*

Çocukluğun Sonu

Yazar: **Henry Handel Richardson**Çevirmen: **Seçkin Selvi**Yayınevi: **Can Yayınları**Sayfa Sayısı : **72**

Sinan'ın Tekkesinde Ölüm

ÇEVİREN MÜGE GÜNAY
ÖNSÖZ: BARIŞ ÖZKUL

Sinan'ın Teknesinde Ölüm

Yazar: **İvo Andrić**Çevirmen: **Müge Günay**Yayınevi: **İletişim Yayıncılık**Sayfa Sayısı: **191**

YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR YENİ ÇIKANLAR

KISAMODERN

Bazen de – bilhassa
bu akşam – sanki birbirle-
rine zor tahammül ediyor-
muş gibi olurlardı.
Düşman mıydılar? Hayır,
kesinlikle, ama soyudla-
rından ve birkaç yıl
hattından başka ortak
noktaları kalmamış birer
yabancıydılar.

İRÈNE NÉMIROVSKY Aile Bağları

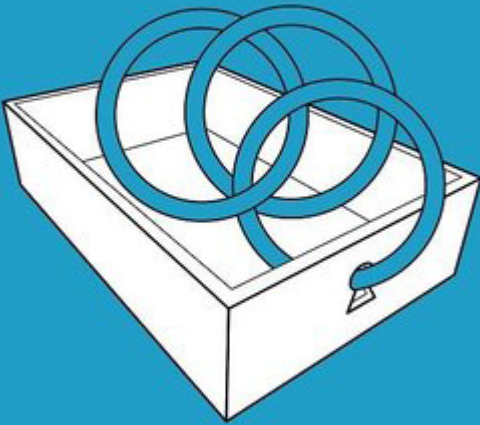
ÇEVİRİ: EBUR ERBAŞ

can
modern

Aile Bağları

Yazar: İrene Nemirovsky
Çevirmen: Ebru Erbaş
Yayınevi: Can Yayınları
Sayfa Sayısı : 72

Jacques Lacan
Yine / Hâlâ

METİS ÖTEKİNİ DİNLEMELİK

Yine-Hala

Yazar: Jacques Lacan
Çevirmen: Murat Erşen
Yayınevi: Metis Yayıncılık
Sayfa Sayısı: 192

ÇOK SATAN KİTAPLAR**EDEBİYAT****1. Dünyanın Uyanışı**

Şengül Boybaş, Kûsurat Yayınları

2. Şeker Portakalı

Jose Mauro De Vasconcelos, Can Yayınları

3. 1984

George Orwell, Can Yayınları

4. Fahrenheit 451

Ray Bradbury, İthaki Yayınları

5. Simyacı

Paulo Coelho, Can Yayınları

6. Gelirken Ekmek Al

Şermin Yaşar, Doğan Kitap

7. Cesur Yeni Dünya

Aldous Huxley, İthaki Yayınları

8. Aşkımız Eski Bir Roman

Ahmet Ümit, Yapı Kredi Yayınları

9. İnsan Neyle Yaşar

Lev N. Tolstoy, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

10. Körlük

Jose Saramago, Kırmızı Kedi

11. Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu

Stefan Zweig, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

12. Hayvan Çiftliği

George Orwell, Can Yayınları

13. İçimizdeki Şeytan

Sabahattin Ali, Yapı Kredi Yayınları

14. Suç ve Ceza

Fyodor Mihayloviç Dostoyevski, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

15. Yabancı

Albert Camus, Can Yayınları

ÇOK SATAN KİTAPLAR**EDEBİYAT DIŐI****1. Kara Kutu**

Soner Yalçın, Kırmızı Kedi

**2. Bir Ömür Nasıl Yaşanır?
Hayatta Doğru Seçimler İçin Öneriler**

İlber Ortaylı, Kronik Kitap

3. Momo

Michael Ende, Pegasus Yayınları

4. Bağlanma Günlüğü

Hatice Kübra Tongar, Hayy Kitap

5. Tüfek, Mikrop ve Çelik

Jared Diamond, Pegasus Yayınları

6. Türk Dikkati

Fatih M. Şeker, Dergah Yayınları

7. Gerçek Tıp-Yitik Şifanın İzinde

Aidin Salih, Yitik Şifa

8. Dervişin Teselli Koleksiyonu**Doğu'dan Batı'dan 99 Teselli**

Mecit Ömür Öztürk, Hayy Kitap

9.İnsanın Anlam Arayışı

Viktor Emil Frankl, Okyanus Yayınları

10. İçimdeki Müzik

Sharon M. Draper, Timaş Genç

11. Bırak ve Rahatla

Adem Güneş, Timaş Yayınları

12. Bağırmayan Anneler

Hatice Kübra Tongar, Hayy Kitap

13. İrade Terbiyesi

Jules Payot, Ediz Yayınevi

14. İyi Hissetmek

David Burns, Psikonet Yayınları

15.Hayata Dön

Gülseren Budayıcıoğlu, Remzi Kitabevi

